

Uniwersytet
Wrocławski

SGH

NARODOWE CENTRUM NAUKI

Normalizacja prekaryzacji a kryzys pandemiczny. Przykłady biografii w gastronomii

Agata Krasowska

Uniwersytet Wrocławski

„COV-WORK: Świadomość społeczno-ekonomiczna, doświadczenia pracy i strategie radzenia sobie Polaków w kontekście kryzysu post-pandemicznego” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2020/37/B/HS6/00479).

IDUB BPIDUB.4610.715.2021: „Doświadczenie kryzysu psychicznego u prekariuszy oraz w narracjach ekspertów”

Wprowadzenie

- Kwestia „normalizacji prekaryzacji” oznacza zinstytucjonalizowane prawdopodobieństwa niepewnego zatrudnienia jako jednej z faz w biografiach (młodych pracowników) (Mrozowski 2016).
- Czy pandemiczny i (post)pandemiczny kryzys społeczno-gospodarczy przyczynia się do dalszej „normalizacji” prekariatu, czy też odwrotnie, stwarza warunki, w których prekaryjność jest kwestionowana? Inaczej, ważne jest pytanie o to, jak pandemia wpływa na procesy normalizacji prekaryzacji młodych?
- Kwestia relacji kryzysu pandemicznego w kontekście normalizacji prekaryzacji w odniesieniu do biografii młodych (18-34) pracowników.
- Zakładam, że społeczne konsekwencje kryzysu (post)pandemicznego jeszcze bardziej przyczynią się do prekaryzacji pracy.
- Jakie są strategie pracowników wykazujące odporność na kryzys pandemiczny ze względu na znaczenie zasobów biograficznych i społecznych?
- Budowanie pomostu pomiędzy niedawno zakończonym projektem PREWORK – dotyczącym młodych niestałych pracowników w Polsce i Niemczech – a projektem COV-WORK dotyczącym zmian w organizacji pracy, zbiorowych stosunkach pracy i dyskursu o pracy oraz świadomości społeczno-ekonomicznej podczas pandemii i jej następstw.

Prekaryzacja

- Prekaryzacja jako „praca za wynagrodzeniem charakteryzująca się niepewnością, niskimi dochodami oraz ograniczonymi świadczeniami socjalnymi i uprawnieniami ustawowymi” (Vosko 2000)
- Normalizacja prekaryzacji może być tymczasowa lub permanentna:
 - **Tymczasowa:** „zakłada się, że jakiekolwiek zatrudnienie, nawet tymczasowe czy nieformalne, pozwoli w przyszłości podjąć stałą pracę i jest obecnie koniecznym, powszechnym i akceptowanym krokiem na ścieżce kariery, zwłaszcza dla osób dopiero wchodzących na rynek pracy” (Mrozowski, Czarzasty 2021).
 - **Permanentna:** „szersze zjawisko związane ze specyficzną dla neoliberalizmu ekspansją prekaryjnych warunków życia i pracy na obszary wcześniej przed nimi chronione, czemu towarzyszy rosnąca akceptacja dla zatrudnienia prekaryjnego jako „normalnego” dla współczesnych rynków pracy.” (ibidem)
- Prekaryzacja jako odchylenie od tego, co jest uważane za standardowe i normalne (zatrudnienie) w określonym społeczeństwie (Castel, 2000; Dörre 2014)
- Prekaryzacja jako nowa norma (Lorey 2015) vs. prekarność jako podstawa tworzenia i mobilizacji klas (Standing 2011)

Kryzys pandemiczny jako kryzys społeczny

- Kryzys (bez względu na jego zakres, skalę, głębokość czy długość trwania) to moment zmiany i przejścia z jednego stanu w kolejny (Kosseleck, Richter 2006).
- Pandemia jako kryzys.
- Pogłębienie nierówności.
- Kryzys kapitalizmu, neoliberalizmu .
- Kryzys państwa i jego instytucji (w tym zarządzania pandemią).
- Kryzys świata pracy: normalizacja/denormalizacja prekaryzacji.
- Koncepcja „szarego łabędzia”: wydarzenie prawdopodobne i spodziewane, a jednak ostatecznie zaskakujące, mające potencjał do „wywrócenia świata” (Krastev 2021).
- Pandemia jako akcelerator m.in. przyspieszenia technologicznego (Rosa), ale i wymuszonego zatrzymania (lockdown) – *frenetic standstill*.

Problemy i pytania

- Czy pandemia zdenormalizowała prekaryjność, czy doprowadziła do sytuacji, w której nastąpił przechyl w kierunku myślenia o niestandardowych formach zatrudnienia jako problematycznych dla młodych?
- Na ile mamy do czynienia z prekaryzacją permanentną a na ile tymczasową?
- Na ile umowy czasowe są problemem w pandemii?
- W jakich kontekstach biograficznych prekaryjność staje się problemem?
- Czy badani mają zasoby (np. rodzinne), które chronią przed prekarnością?

Ideologia i kontrideologia pracy

- Prekaryzacja jako proces osadzony w przemianach kapitalizmu, kwestii podmiotowości oraz odrzucenia fordowskiego biurokratyzowanego i sztywnego modelu pracy. Postępujący nacisk na kreatywność i autonomię.
- Normalizacja prekaryzacji wiąże się z ideologią pracy (Marody, Lewicki 2010; Krasowska 2017) i kontrideologią (Walczak-Duraj 2015):
 - **Ideologia pracy** zarówno w kontekście prekaryzacji tymczasowej i permanentnej oznacza wszystkie sposoby nadawania znaczenia pracy, „które służą utrwalaniu własności systemowych analizowanych w terminach nierówności, legitymizując je, a zarazem motywując jednostki do zachowań podtrzymujących owe własności w obszarze pracy”. Zasadniczym nośnikiem ideologii jest „język życia codziennego, komunikacja, w której i poprzez którą przeżywamy nasze codzienne doświadczenia (Thompson 1990: 25) (za: Marody, Lewicki 2010: 89; Mrozowski, Czarzasty 2021: 42).
 - **Kontrideologia pracy** - wszystkie postawy, wartości i normy, które wiążą się z niskopłatną, niepewną pracą, gdzie praca jest swoistym ekonomicznym przymusem i nie pozwala na godne życie (Walczak-Duraj 2015: 56; Mrozowski, Czarzasty 2021: 43). To „zespół wartości, norm i postaw często nieustrukturalizowanych, wewnętrznie niespójnych, zawierających treści związane z niską oceną bądź deprecjacją pracy jako wartości” (ibidem).
- Jak myślą dzisiejsi młodzi, pracownicy, nie tylko o pracy, ale o swoim życiu?
- Jakie mechanizmy powodują takie a nie inne myślenie o pracy w kontekście swojego życia?

Metodologia

- „COV-WORK: „Świadomość społeczno-ekonomiczna, doświadczenia pracy i strategii radzenia sobie Polaków w kontekście kryzysu post-pandemicznego” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2020/37/B/HS6/00479).
- IDUB BPIDUB.4610.715.2021: „Doświadczenie kryzysu psychicznego u prekariuszy oraz w narracjach ekspertów”.
- Dane wykorzystane w projekcie: biograficzne wywiady narracyjne (BNI) (21) (Schütze 2005) wraz z listą tematów dodatkowych (w części III).
- 55 BNI z pracownikami gastronomii, ochrony zdrowia i pomocy społecznej, edukacji i logistyki.
- Dane pandemiczne 2021 i 2022.
- Analiza tematyczna.
- Znaczenie opowiadania historii i narracji w społecznej konstrukcji pandemii.

Niepewność zatrudnienia

- „*Noo jak przyszedł Covid, to ja **straciłem swoją pracę** przecież*” (Marcin, 26 lat, aktor niezawodowy, kurier samochodowy pracujący dla aplikacji X [dostarczanie jedzenia i innych produktów])
- *Jest to sytuacja w której tak jak mówiłem wcześniej, no u nas się **posypali pracownicy** to raz, a dwa my też tak naprawdę **nie wiemy co będzie za chwilę. Może być tak że w okresie miesiąca 2. 3. wszystko wróci do normy i wszyscy będziemy mogli dalej pracować a może być tak że ktoś zaraz znowu wyjdzie i powie że no z tym się już nic nie da zrobić przez najbliższy rok nie wyjdziemy z tego** i tych imprezy nie będzie no i tak naprawdę no nie każdego stać na to żeby przez rok utrzymywać firmę która nie przynosi żadnych zysków. Więc jest taka niepewność tak naprawdę w naszym przypadku my **żyjemy teraz z dnia na dzień z tygodnia na tydzień i od informacji do informacji bo nie wiemy to będzie.*** (Tomasz, 25 lat, właściciel mobilnego baru).
- *Tak, to jest bardzo **duża niepewność bo taka jest prawda że yyy zatrudni cię ktoś ale nikt ci nie da tej 100 % że ty tam będziesz pracować, przyjdzie lockdown, na pracę zdalna ...** pierwsze wyleci właśnie ta nowa osoba czy **taka młoda osoba która nie jest potrzebna.** Czy zostawią tylko parę osób, gdyby czasem się otworzyło coś czyli to jest takie bardzo niepewne, **bardzo dużo osób straciło pracę,** i to nie mówi tylko o gastronomii ale też o innych tak zawodach ... więc zawsze jest ta niepewność.* (Aleksandra, 25 lat, kelnerka).
- *...ale gdzieś tam było czuć w yyy wśród ludzi jaką taką **niepewność, co będzie dalej*** (Franek, 30 lat, pracownik jednego z centrów logistycznych przedsiębiorstwa handlowego)

Niepewność zatrudnienia

- *No pandemia niestety branży gastronomicznej chyba najbardziej dała po tyłkach. (...) ten ciężki kawałek chleba, /y bo to już ponad rok w sumie trwa, **w pierwszej części tej pandemii zamknęli nas wtedy na 5 tygodni w domu bez pracy, w takiej niepewności, nie wiadomo, co kiedy to się otworzy, jak to będzie, więc /e no to nie jest ciekawy okres, po części może płynęło to też... jakieś tam plusy, wiadomo, że są tego bo /no większość czasu wtedy spędzałam z rodziną w domu, miałam na to więcej czasu. Odpoczęłam też może od tej pracy fizycznej (5) (...)**Nie jest to tak do końca fajny okres, no tak, mówię, że po części człowiek taki **niepewny** jest teraz w tym okresie całym pandemicznym, bo nie wiadomo było, czy firma przetrwa, czy nie przetrwa, czy się straci tą pracę, czy wypłata wpłynie na konto, czy nie, więc no nie fajny jest ten okres po części, (...) w głowie tam zawsze coś tam się działo i taka niepewność o to co dalej będzie z tą pracą (Lena, 45 lat, pracownica gastronomii).*
- *Tak, myślę, że ta **niepewność jest takim dominującym czynnikiem w tym wszystkim y...** Nie wiemy co się wydarzy, nie wiemy co się dzieje. M... możemy być nawet niepewni tego co się aktualnie dzieje. Nie wiemy czy media przekazują nam wszystko w taki sposób jak powinny czy... wydarzy się coś gorszego, czy wydarzy się coś lepszego. Czy w końcu otworzą te restauracje, czy w końcu otworzą te kluby. **Niepewność to jest bardzo dominujące i kluczowe słowo w tym wszystkim.** (Blanka, 20 lat, praca w kuchni).*
- *...a że były bardzo słabe obroty, to pozwalniał wszystkich pracowników, włącznie z tym, że swoją żonę zwolnił, bo uznał, że po co jej płacić ZUS, skoro ona może legalnie u niego pracować, bo jest jego żoną (Marek, 56 lat, właściciel gastronomii).*

Pewność zatrudnienia w pandemii

- *No jeżeli chodzi o szkoły. Tak...to /y one rządzą się jakby swoim prawem, ponieważ nauczyciel, który zostaje zatrudniony ((3)). **Jeżeli jest zatrudniony na umowę na czas nieokreślony, /y to jest niewielka szansa, że straci pracę,** chyba, że zrobi coś, co wykluczy go z zawodu, a więc wjedzie w konflikt z prawem... ewentualnie redukcja etatów, czyli mniej dzieci, mniej klas i ... no problem z tak zwanymi godzinami. Natomiast jeżeli chodzi o zatrudnieni, to jest chyba jedno z bardziej stabilnych / **jedna z bardziej stabilnych instytucji w kraju, budżetówka** (Agnieszka, 26 lat, nauczycielka kontraktowa).*
- *...myślę, że **utrata pracy nie byłaby związana z pandemią czy z obostrzeniami, tylko z tym, jak wykonywałam swoje obowiązki, jak byłabym zaangażowana w tę pracę.** Każdy ma możliwość podpisania umowy o pracę, która jest bardziej stabilna, natomiast wielu z nas wybiera umowę zlecenie, ponieważ nie wszyscy są tak dyspozycyjni, aby pracować etat tam 180 czy 160 godzin w jednym miesiącu. /y...**Myślę, że stabilność zatrudnienia w miejscu/ w moim miejscu pracy jest /y powiązana tylko i wyłącznie z zaangażowaniem a nie z sytuacją pandemiczną** (Paulina 20 lat, pracownica gastronomii).*

Niepewność: wynagrodzenie

- *...nas nie zamknęliby tak czy siak, więc roboty bym nie stracił, a miałem umowę o pracę na czas nieokreślony, więc no nawet musieliby mi oddać jeszcze za, tak naprawdę potem zaległe urlopy i wszystko, więc ... **nie bałem się w sumie, że stracę robotę tak naprawdę, tylko z wypłatami był problem.** Musiałem się niestety **do rodziców, że tak powiem, (...) poprosić o pomoc finansową,** żeby opłacić po prostu mieszkanie, bo ... firma stwierdziła, że dopiero pod koniec miesiąca da nam pieniądze za wszystko (Karol, 24 lata, pracownik hotelu).*
- *U mnie mm(.) to co przed chwilą nawet powiedziałam, że **te finanse nawet miały znaczenie, y bo... no bo traciłam dodatkowe e rzeczy , więc tak jakby musiałam zejść z jakiegoś tam poziomu, który sobie narzuciłam***

Czas pracy w pandemii i innowacje

- *Zdecydowanie zmieniło się. **Zmieniło się to, że czas na pracę się zwiększył.** Zdecydowanie się zwiększył. To znaczy, ja tu w ogóle długo jestem w ciągu dnia, bo powiedzmy gdzieś **koło dziesięć godzin tu spędzam, natomiast w czasie pandemii zmieniło się to o tyle, że no po pierwsze nie można było nigdzie wyjechać i to nam w ogóle rozwalało wszystko, bo no nie można było nawet odpocząć, więc tak naprawdę zostawaliśmy tutaj siłą ... siłą rzeczy, no i trzeba było też jak gdyby reagować na bieżąco. Czyli właśnie te **słoiczki wymyślać, coś kombinować, coś zmieniać, także ja przez pandemię, jeżeli chodzi o moją kondycję fizyczną i psychiczną, myślę też, to czuję się naprawdę bardzo zmęczony***** (Marek, 56 lat, właściciel gastronomii)
- *tak, przez pandemię na pewno się zmieniło y... y... **więcej czasu niestety musiałam poświęcić na przygotowanie się do zajęć.** Y... ten okres pierwszy w ogóle zamknięcia szkół y... pomiędzy marcem a czerwcem 2020 roku, gdzie właściwie jeszcze nie mieliśmy takiej platformy do nauczania zdalnego, gdzie, gdzie właściwie wysyłałismy uczniom y... lekcje poprzez dziennik elektroniczny y... gdzie nie miałam zajęć stacjonarnych z uczniami moimi tymi z niepełnosprawnościami, to wtedy y... właściwie... **cały czas do południa i po południu spędzałam na przygotowywanie różnych, ciekawych scenariuszy zajęć y... kart pracy y... no tutaj było y... dziesiątki godzin poświęconych na, na po prostu na to, żeby, żeby uczniom jakoś pomóc y... ogarnąć dany temat.*** (Marta, 45 lat, nauczycielka w SP).
- *Tak. Y była możliwość zapisywania się na **nadgodziny.** Nadgodziny są fajne, bo masz płatne 100% extra* (Franek 30 lat, pracownik jednego z centrów logistycznych przedsiębiorstwa handlowego).

WLB w pandemii

- *No jeżeli chodzi o zdalne nauczanie, to powiem szczerze, że troszeczkę to wpłynęło na życie, ponieważ pracowałam z domu, bo mieliśmy taką możliwość, że nie musieliśmy chodzić do szkoły i z pracy uczyć, tylko mogliśmy to robić w prywatnych domach, a **więc to było takie pomieszanie życia rodzinnego, osobistego z pracą. Takie zatarcie się tych granic no i bardzo dużo czasu spędzonego przed /y komputerem, nie tylko prowadzenie zajęć, ale kontrola prac domowych, prac literackich, to wszystko, to wszystko, monitor, zmęczenie oczu, problemy z kręgosłupem** (Agnieszka, 26 lat, nauczycielka kontraktowa).*

Pandemia a podziały społeczne

- *Struktura u nas w Polsce dzieli się na **starych, młodych, bogatych i biednych**. Stary bogaty pokaże młodemu kto tu rządzi. Stary biedny nauczy młodego jak powinno być. Inaczej mówiąc, młody bogaty, tak, będzie szalał, będzie huczał, będzie o nim głośno. **Młody biedny będzie zapieprzał jak tylko będzie mógł, żeby zarobić.** (Marcin, 26 lat, aktor niezawodowy, kurier samochodowy pracujący dla aplikacji X [dostarczanie jedzenia i innych produktów])*
- *Zaostrzyła je [podziały – przyp. A.K.], ponieważ rząd działał według... własnych, wymyślonych przez ich samych reguł, nie konsultując tego ze specjalistami, nie konsultując tego z innymi partiami chociażby w rządzie, wszystko zostało narzucone, więc rząd robił jedno, opozycja, /y... tylko to krytykowała. **Nie było podejmowania wspólnych działań i jakby dążenia do ograniczenia rozpowszechniania się koronawirusa wspólnymi działaniami.** /y... Ponadto wszystkie sprawy, które wyszły w trakcie pandemii takie właśnie jak chociażby ta zmiana /y... zmiana prawa w kontekście aborcji, no przyczyniła się do tego, że te **podziały się tylko zwiększały cały czas** (Paulina*
- *Podział na takie dwa/dwie grupy. **Jest jedna grupa, to jest ta, która jest ta harująca i ta działająca, a druga to jest zbierająca** (...)mam wrażenie, że po prostu ...grupa... było po równo przed pandemią właśnie tych i tych, ale mam wrażenie przez to, że ... jak teraz podawali to wszystko, właśnie to 500+, potem dali (...) bon turystyczny i potem nie wiadomo co jeszcze, to potem po prostu grupa tych ludzi biorących się zwiększyła. Właśnie (...)tych biorących zrobiło się więcej (Karol, 27 lat, lekarz rezydent).*

Pandemia a podziały społeczne

- *No... też mam wrażenie, że jakby... pandemia i cały ten rok ostatni, te wybory, które miały miejsce w Polsce, **strajki podzieliły to społeczeństwo, że się wydaje, że jakby jesteśmy y... takimi dwoma... grupami, które tam jakoś gdzieś sobie.../ze sobą rywalizują.** Jedni na to patrzą jako...ludzie, którzy... byli za obostrzeniami i za pandemią, a ci, którzy uważali, że to wszystko to jakaś wielka konspiracja y... na taki podział (Kasia, 20 lat, praca w kuchni/kelnerka).*

Biograficzne znaczenie pandemii/ kryzys psychiczny w pandemii

- *jednak w czasie pandemii stwierdziłam, że moje zdrowie psychiczne uległo pogorszeniu, poczułam się bardziej osamotniona, jednak to wszystko co się dzieje jest strasznie przytłaczające. Y... ciągnęła niepewność dotycząca pracy, zarobków, edukacji y... no zupełnie wszystko się zmieniło. Stwierdziłam, że... warto w tym momencie również zasięgnąć po pomoc. Y... więc od jakiegoś czasu około 2 miesięcy uczęszczam ponownie do... do innej terapeutki - tym razem ją zmieniłam z tego względu, że mimo wszystko czułam, że tamta terapeutka nie do końca mi odpowiadała, nie... czułam... odpowiedniej... symbiozy w rozmowie z nią. (Blanka, 21 lat, pracownica gastronomii)*
- *Bo kryzys to również nauczanie zdalne i nieobecność uczniów w klasie i, y miałam lęk, że będzie gorzej. W sensie jeśli chodzi o umiejętności dzieci (Kamila, 58 lat, nauczycielka dyplomowana).*
- *R: Eee, tak jest tutaj program właśnie ze względu na niemożność z rozmowy z ludźmi czy poznania nowych ludzi. Tak samo właśnie ta niepewność o jutro też nie pomaga w niczym.*
A. Czyli ta niepewność jest takim głównym powodem jakiegoś złego poczucia psychicznego?
R. Tak zgadza się (...) ta niepewność o jutro też nie pomaga w niczym. (Karolina, 25 lat, kelnerka)

Problemy dotyczące pracy w pandemii

- Godziny pracy w pandemii: dojazdy (Blanka,21)
- Pandemia jako hamowanie możliwości rozwoju w pracy (Paulina)
- Obawy związane z kontynuacją zatrudnienia(Paulina).
- Poczucie bezpieczeństwa w pracy wiąże się z brakiem bezpieczeństwa pracy, ale także z obowiązkiem utrzymania higieny pandemicznej.
- Strach przed zwolnieniem (Blanka ze sklepu obuwniczego dostała pracę w gastronomii);
- Obowiązkowe urolpy;
- Niższe wypłaty;
- Rotacja wśród pracowników gastronomii („wyłapywanie każdej pracy” (Blanka,21),
- Dojazdy do pracy;
- Dyskomfort w pracy z powodu ograniczeń pandemicznych (sucha skóra po dezynfekcji);
- Ryzyko utraty pracy, brak równowagi („jakkolwiek przyzwoite do życia, jakkolwiek warte zarobku;
- „łapanie wszystkiego”;
- Zwiększona liczba obowiązków;
- Szkolenia hybrydowe lub online;
- Ograniczenie liczby pracowników na jednej zmianie;9-godzinne zmiany i brak możliwości nadgodzin (Paulina, 20 lat), za nadgodziny (Anastazja,21) niższe pensje,
- Ograniczenia liczby klientów w gastronomii,
- Nowe urządzenia w pracy (alarmy informujące o dezynfekcji);
- Powrót do rodzinnego domu (Paulina, 20 lat).
- Łączenie pracy np. w gastronomii i biurze z zarabianiem na życie;

Podsumowanie

- Prekarne myślenie wyraża ideologia elastyczności: jako poszukiwanie stabilności, zarobków pozwalających na prowadzenie życia także po skończonej pracy zarobkowej.
- Ideologia pracy elastycznej oznacza prekarność i prekaryjność, ponieważ mówi językiem popękanych, nieciągłych biografii, pracy usytuowanej na peryferiach hierarchii zatrudnienia.
- Rozmówcy bardziej bali się braku pracy wskutek lockdownu niż utraty pracy.
- Prekarna percepcja czasu: przyspieszenie pandemiczne: gdy jednak mamy uczucie, że zaczyna nam brakować surowca, jakim jest czas, żądamy przyspieszenia technicznego, aby odzyskać utracone zasoby czasu (Rosa 2010: 243)
- Normalizacji sprzyja wiek badanych, ale też ogólna sytuacja na rynku pracy (łatwość znalezienia nowej pracy, a także krótkotrwałość i powszechność lockdownów).
- Praca dla zatrudnienia, która jest obecna w przypadku pracy zdalnej może sprzyjać prekaryzacji, ponieważ nie jest dodatkowo wynagradzana, dotyczy czasu pracy, sposobu realizacji zadań, co wiąże się też z autonomią z kolei. Proces pracy się wydłuża, przybywa zadań. W branży takiej jak gastronomia bezpieczeństwo pracy spada, ale również i wynagrodzenia. Jakość pracy spada.
- Denormalizacji/denaturalizacji zatrudnienia prekarne sprzyjają aktywności związane oporem, np. pandemia jako okazja do formowania się doświadczenia związkowego w DPSach, logistyce, czy edukacji.